

על העברית ברשות השידור

בשנת תשכ"ג דיבר אבא בנדויד לפני מליאת האקדמיה ללשון העברית, ארבע שנים לאחר שנתמנה ליועץ הלשון בקול ישראל, ואמר:

קול ישראל של היום איננו עוד כקול ירושלים מלפני 25 שנה, שהיו שעותיו מעטות, ותכניותיו העבריות מצומצמות וקצובות במשורה. כיום הזה השידורים בעברית קולחים בשפע מכמה גלים בעת ובעונה אחת, ויש מהם למן שש בבוקר ועד חצות הלילה. גם מספר המאזינים אינו עוד שישים ריבוא כבימי סיום המנדט, אלא קהל עם של מיליונים. יש בתים בישראל שבהם תיבת הרדיו נפתחת בבוקר ואין קולה נדם כל שעות היום. זמננו הוא זמן הטרנסיסטור והמוניתי, שעל ידיהם השידור העברי מלווה את אזרח המדינה בלכתו בדרך, בשכבו ובקומו.¹

היום, כמעט חמישים שנה אחרי הדברים האלה, אפשר לחזור על נוסחתו של בנדויד ולהציב בה נתונים מעודכנים: רשות השידור של היום איננה עוד קול ישראל מלפני 50 שנה, שהיו שעותיו מבוקר עד חצות הלילה, ותכניותיו העבריות משודרות בשני גלי רדיו בלבד - רשת א והגל הקל. כיום הזה השידורים בעברית קולחים בשפע בשש רשתות שידור: רשת א ורשת מורשת, רשת ב, רשת ג, קול המוזיקה ו־88FM בעת ובעונה אחת, ובכל הרשתות האלה אין השידורים פוסקים כל שעות היממה. הטלוויזיה הישראלית משדרת בערוץ הראשון, ובערוץ 33 משודרים בכל שעה מבזקי חדשות.

ועל כל אלה נוספה המרשתת, ומאגר התכניות המוקלטות המאוחסנות בה הולך וגדל. יש בתים בישראל שבהם תיבת הרדיו, מרקע הטלוויזיה וצג המחשב פועלים בלא הפוגה, ואין קולם נדם כל שעות היום והלילה. זמננו הוא זמן תקשורת ההמונים, שעל ידיה השידור העברי מלווה את אזרח המדינה בלכתו בדרך, בשבתו נוכח צג המחשב ומרקע הטלוויזיה, בשכבו ובקומו.

אבל לא רק בנפחו ובאופיו נשתנה השידור העברי אלא גם בלשונו. שיעור הטקסטים הנכתבים בידי עורך ונקראים מפי קריין הולך וקטן, מתרבות התכניות שבהן העורך עצמו קורא את דבריו, וכן מתרבות התכניות שאין בהן טקסט כתוב מראש והגשתן נעשית בדרך של אלתור. תופעה חדשה נוספת היא הפקדת שעות

1. זיכרונות האקדמיה ללשון העברית י-יא, עמ' 168-169.

שידור בידי אורחים שאינם שדרי הרדיו והטלוויזיה. כל החידושים האלה קורים גם בתחנות שידור בעולם, אבל אצלנו הם מעמידים את יועצי הלשון לפני מציאות חדשה ומשנים במידה רבה את דרך עבודתם: היועצים מרבים בהערות בזמן השידור ולאחר השידור, ועוסקים פחות בקריאה מוקדמת של טקסטים. עליהם להנחות שדרי שאינם בוגרי קורסים ברשות השידור ואין להם שום הכשרה לשונית. שלא כאנשי שידור בעלי הכשרה אין הם מורגלים לשלב את השיקול הלשוני בכתיבתם ובדיבורם, לא תמיד הם יודעים מה לשאול את יועץ הלשון, ושלא כשדריים בעלי הכשרה לשונית, הערות הלשון שהם מקבלים אינן נוחות על מצע לשוני מוכר ואינן יעילות די צורכן. ענייני כתיב, שהיו עד כה נחלת הכתוביות בטלוויזיה בלבד, מעסיקים עכשיו גם את יועצי הלשון ברדיו, מאחר שבאתר המרשתת של רשות השידור כל רשת מפרסמת פרטים על תכניתיה, ומערכת החדשות מפרסמת את ידיעותיה. האתר מזמן גם סוגיות ניסוח העולות מכתבתם של מי שלא הוכשרו לכך.

עבודתם של יועצי הלשון מתבססת על האזנה וצפייה כמעט בכל שעות היממה. חשיבות יתרה יש בענייני לשידורי החדשות ויומני החדשות: יש שאנחנו מעירים לעורך או לקריין של מהדורת חדשות בשש בבוקר, למשל, כדי שיישמעו התוצאות לאוזניים רבות ככל האפשר בִּמהדורה רבת המאזינים של שבע בבוקר, וממנה נִאִלֵךְ. את מהדורות החדשות ברדיו אנחנו מלווים גם בהאזנה וגם בקריאה מראש במחשב, אף כי רמת העורכים גבוהה מאוד מצד הניסוח, ורמת קרייני החדשות גבוהה מאוד מצד הדקדוק. גם בטלוויזיה מהדורות החדשות זוכות ללווי לשוני צמוד. כתבות רבות, תכניות מלל, תכניות מוזיקה וזמרירים מועברים אלינו מראש לניקוד, להגייה תקינה ולעריכת הניסוח.

ואולם תחום השידור המוקפד ביותר הוא תחום הפרסומת ותשדירי השירות: מיום שהונהג הפרסום בקול ישראל ועד היום אין משדרים פרסומת בלא שאחד מיועצי הלשון אישר את ניסוחה או תיקן בה תיקוני ניסוח, וניקד בה מקומות מועדים. את הדרך הזאת הנהיג אבא בנדויד, ומאו ועד היום אנחנו הולכים בדרכו, אף כי התיקונים עצמם משתנים מעט מעט לפי רוח הזמן. הנה כמה דוגמות:

על ההטעמה בהגיית מילים זרות כותב אבא בנדויד במדריך הלשון לרדיו ולטלוויזיה:² "גם מלים זרות ושמות זרים, אם מוסיפים עליהם סיומת **עברית** כגון 'ים', 'ית', 'ני', 'ני', מטעימים את הסיומת הזאת כמו במלה עברית". ובהמשך הדברים, וגם בעמ' 265-266 במדריך, מובא שלל דוגמות ובהן: ארגנטיני, סינים, פסימיות, דיסקותקים, ארקטי, בומבסטיות, ניטראלי וכו'.

ואולם כבר שנים רבות קשה להחיל את הדרישה הזאת בשידורים - אפילו בלשון המוקפדת של חדשות קול ישראל. היום ההטעמה המלרעית במילים זרות מוקפדת

2. א' בנדויד וה' שך, מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה, ירושלים תשל"ד, עמ' 37.

בלשון החדשות ובלשון הפרסומת בעיקר במילים ותיקות בחדשות כגון בנקים, טנקים, אוטובוסים, טלפונים, סטודנטים. אין הקפדה במילים שזה מקרוב התאזרחו בלשון השידור, כגון מינרלים, ויטמינים, קדנציות, הומניטרי וכדומה. לפני זמן מה נערתתי בלי היסוס לבקשתה של קריינית ותיקה להטעים מלעיל את המילה **בנות** בידיעת ספורט בנוסח: "עדי ראייה סיפרו כי האוהדים קנטרו את השחקן, השמיעו נהמות קופים וככל הנראה אף זרקו בנות למגרש". ובפרסומת לא נעמוד בדרכם של המבקשים להגות ויטמינים, מינרלים או קיאקים.

ובתחום הניסוח - שלא כבראשית ימי הפרסומת המשודרת, היום אפשר לשמוע בה ביטויי עגה, בעיקר בקטעים שאינם קריינות צרופה אלא מעין משחק. לפיכך יישמעו היום בפרסומת אמירות כגון "נותנים את הנשמה", "ירדת מהפסים", או "לכו על זה!". עם זה נשתדל למעט בביטויים שאינם כרוח העברית, בעיקר ביטויים מתורגמים שאינם נתפסים בקרב הדוברים כביטויי עגה אלא כחלק מן הלשון התקנית, כגון "קח צעד אמיץ" או "זה עושה שכל".

ועוד בתחום הניסוח: אילו כתב מפרסם לפני עשרים וחמש שנים בקטע קריינות "**כולם** רוצים שתעביר אליהם את קרן ההשתלמות שלך", הוא היה יודע שבקול ישראל יצטרך לומר "**הכול** רוצים שתעביר אליהם את קרן ההשתלמות שלך". כיום אין מקפידים עוד על התיקון הזה, ומי שישמע בפרסומת "הכול רוצים" יוכל להיות סמוך ובטוח שאין עטו של יועץ הלשון בדבר, אלא כך כתב המפרסם עצמו. העילה להקלה זו הייתה בקשתו של מנהל הרדיו גדעון לב־ארי, באמצע שנות השמונים, לשדר זמריר ברשת גימ"ל - אז רשת המוזיקה הקלה - בנוסח "כולם עם גימ"ל וגימ"ל עם כולם". אף אנחנו היינו שותפים אז להרגשתו שהמרת **כולם** ב**הכול** משנה את המשלב ופוגעת במסר.

הוסרה גם ההתנגדות לשימוש במילה **אז** בפתח מסקנה, ושלא במשמע המקורי בעברית³ - "בזמן ההוא", ומעתה אפשר לשמוע באישורנו ניסוחים כגון "אז מה עושים?" או "אז תנו למומחים לנהל לכם את קרן ההשתלמות". בראשית ימי הפרסומת נהגנו להשמיט **אז** במשמע זה או להציע תמורתה **אם כן, אם כך** וכדומה. נראה שהיום, בעיקר בלשון מדוברת כלשון הפרסומת, השמטת **אז** פוגעת בשטף הדברים, והתחליפים שהיו נהוגים פוגעים במשלב.

בענייני ניסוח המשיקים לסוגיות דקדוק, וכמובן גם בענייני מינוח, רב שיתוף הפעולה שלנו עם האקדמיה. עורכי החדשות בקול ישראל מעבירים, למשל, מדור לדור את הנחייתו היפה של אבא בנדויד לנסח, כרוח העברית, "מעצרו הוארך **עוד** בשלושה ימים", "המחירים עלו **עוד** בעשרה אחוזים" וכו' - את מילות היחס הם מקפידים להציב

3. שימוש זה מקורו ביידיש, ושם משמשת המילה **איז**, כגון "איז וואס?" - אז מה? נראה שהעברית המדוברת שאלה את **איז** מיידיש ושינתה אותה ל**אז**, השקופה יותר בעברית. ראו מאמרה של זהר לבנת, "סמני השיח בעברית של ימינו - מבט סינכרוני ודיאכרוני", 250 שנות עברית, ירושלים תשס"ט, עמ' 211-227.

אחרי **עוד** ולא לפניו. לפני שנים אחדות הפניתי שאלה בעניין זה לוועדת הדקדוק של האקדמיה, ושאלתי אם לדעתם אוכל להתיר את הרסן בעניין זה ולהרשות לנסח כמקובל בעיתונות ובחוגי המשפט: "מעצרו הוארך בעוד שלושה ימים". לאחר שנתנה לי הוועדה את ברכת הדרך להקלה המבוקשת ניסיתי להנחיל אותה בעדינות לעורכי החדשות, אך גיליתי שהקרקע איננה נוחה לשינוי, והנחתי לעניין. יתרה מזו, התברר שהניסוח הזה אהוב כל כך על העורכים, עד כי הם מנסחים "הוארך עוד ב..." גם כשמדובר בהארכה הראשונה ואין כלל מקום ל**עוד**, כלומר הניסוח הראוי הוא "מעצרו הוארך בשלושה ימים". מעתה אפוא תפקידי בעניין זה מצטמצם למניעת השיבוש התוכני הזה.

תיקון לשון אחר שחדלנו ממנו בלשון החדשות היה ההקפדה לומר **קודם ש-** ולא לפני **ש-**, כגון "לפקיסטן ולהודו היו תכניות לפתח נשק גרעיני עשרות שנים לפני שהחליטו לבנות פצצות ולנסות אותן". בעבר הורגלו עורכי החדשות לנסח: "לפקיסטן ולהודו היו תכניות לפתח נשק גרעיני עשרות שנים **קודם** שהחליטו לבנות פצצות ולנסות אותן". אמנם אבא בנדויד היה זהיר בניסוחו במדריך הלשון:⁴ "אין כל פסול לומר 'לפני ש-'. אם יש אחרי+אשר, אחר+ש-, לאחר+ש-, הדעת נותנת לומר גם לפני+אשר, לפני+ש- (אפעלפי שלא נודמנו בספרותנו הקדומה). אלא מה? חובה לדעת מה הוא הביטוי ששימש בספרותנו בכל הדורות בלי לפני **ש-**. קודם שאנו באים לחדש חידושים, חובה להכיר וללמוד את היש ולהשתמש בו. ואם אין היש מספיק, נחדש ונמציא ונרחיב. הנה האפשרויות: **וקודם שנסיים** הרי הודעה; **ולפני הסיום** הרי הודעה; **ובטרם נסיים** הרי הודעה".

בנדויד המליץ אפוא לנהוג בלשון השידור - גם בניסוח החדשות וגם בניסוח דברי קשר בתכניות המוזיקה, למשל - כמנהג המקורות הקדומים: לפני - לפני שם עצם בלבד, ואילו לפני פועל לנקוט את הביטויים **קודם ש-**, **עד ש-** או **טרם**. למרות ההנחיה המתונה במדריך הלשון, העמיד בנדויד דור שלם של עורכי חדשות שנמנעו מלכתוב לפני **ש-**. היום אני מציעה לעורכים **קודם ש-** להידור הניסוח, אך אינני מעירה לבוחרים בלפני **ש-**, וכך אפשר לשמוע בלשון החדשות את שתי דרכי הניסוח. בתחום המינוח אזכיר את פנייתי אל הוועדה למילים בשימוש כללי לחדש תחליפים עבריים לשני מונחים שכיחים בפרסומת - leasing ו-subscription תמורת leasing נקבעה במונחי הבנקאות בשנת תשס"ז המילה הַחֶפֶר:

leasing - הַחֶפֶר [עסקת שכירות של נכס (בעיקר ציוד, למשל מכונית) לתקופה קבועה מראש. בתום התקופה השוכר יכול לרכוש את הנכס (לאחר שעמד בתנאים המפורטים בחוזה), ודמי השכירות ייחשבו חלק עיקרי של דמי הרכישה] ההגדרה אינה כתובה במילון המקורי. (בנקאות, תשס"ז/2007).

מאז אנחנו מנסים לשלבה בפרסומת, אך נראה שהגייתה הקשה ושקיפותה המוגבלת מקשות את כניסתה לאוצר המילים הקבוע. מתברר שבעניין הזה אף קשה לכפות על המפרסמים רצף של עברית לצד לועזית, כגון "אתם רוצים פטור מתיקונים - אנחנו מציעים לכם קנייה בשיטת הליסינג התפעולי - החכר תפעולי". דרך זו מקובלת מאוד במונח עברי ותיק יותר - הַמְּרָה, או קְנִיָּה בְּהַמְּרָה - trade-in, כגון "מבצעים, הנחות וקנייה בהמרה - טרייד-אין".

trade-in - מכירה בְּהַמְּרָה, קְנִיָּה בְּהַמְּרָה [קנייה (או מכירה) שבה הקונה מוסר למוכר את החפץ הישן שברשותו כחלק מן התשלום. קנייה בהמרה נפוצה בקניית מכוניות ומכשירי חשמל]. (שימוש כללי, תשמ"ב/1982)

מונח אחר שנוקקנו לו בפרסומת היה תרגומו של subscription. המונח מְנוּי תמורת subscriber - האדם החותם על עיתון או על סדרת הצגות או קונצרטים, היה מקובל עוד לפני אישורו באקדמיה בשנת תשל"ו:

subscriber - חָתוּם, מְנוּי. (ספרנות, תשל"ו/1976)

ואולם היה דרוש לנו מאוד מונח גם לעצם החתימה - subscription. לבקשתנו אישרה האקדמיה בשנת תשס"ד את המונח שהצענו בוועדה למילים בשימוש כללי - מְנוּי:

subscription - מְנוּי, חָתִימָה. (ספרנות, תשס"ד/2003)

ואולם נראה שבעוכרינו התיקון רב העצמה שנלמד שנים רבות בבתי הספר: "אל תאמר מינוי - אמור מְנוּי", וגם המשמעות הוותיקה יותר של מְנוּי - appointment, וכך בכל פעם שמאזינינו שומעים בפרסומת ניסוחים כגון "עשו לכם מינוי", הם נזעקים ומתריסים כלפינו שאנחנו חושפים את בורותנו ומשדרים בלשון משובשת. נוסף על התשובה שאנחנו מזכים בה כל מלין ומלין אנחנו משדרים בעניין זה פעם בכמה שנים פינת "רגע של עברית" כדי לשכך גם את כעסם של מאזינים שהאשמותיהם אינן מגיעות לכלל פנייה אלינו. הנה אחת הגרסאות:

מה בין מְנוּי למינוי? בעניין הזה מאזינינו מרבים להתלונן באוזנינו, וטוענים שאנחנו, בשידורינו, משבשים את המילים. במה נתחיל? נתחיל בְּמְנוּי. מְנוּי פירושו סְפּוּר - מי שסופרים אותו עם קבוצת החתומים על עיתון או על סדרת הצגות או קונצרטים. ה"מְנוּי" שאול מן התלמוד. שם, במסכת פסחים, שואלים כמה אנשים יכולים להיות מְנוּיים על קרבן פסח אחד, ומשיבים: "עד שיהא בו כזית לכל אחד ואחד". כלומר די שיהיה לכם חלק בקרבן הפסח שגודלו כגודל הזית כדי שתוכלו להיות מְנוּיים על הקרבן, להתחלק בו עם אחרים. את ה"מְנוּי" הזה שאב אליעזר בן־יהודה אל העברית החדשה, וכך יש לנו מְנוּי

על עיתון, לתאטרון או למועדון בריאות. אבל המְנוי, האדם, מה הוא מחזיק בידו? לכך לא הייתה לנו מילה, ולשם כך חודש מינוי. ברור לנו הקושי במילה הזאת – שהרי מינוי הוא גם הפעולה שבה ממנים מישהו לתפקיד. "המנצח קיבל מינוי לשנה בתזמורת" – מינו אותו לתפקיד, וגם המבקש לשמוע את התזמורת בעונת קונצרטים שלה עושה לו מינוי. אבל מניסיוננו – אין פגם במינוח הזה, ובדרך המשמעות עולה מן ההקשר: כשמונית לתפקיד קיבלת מינוי, וגם לסדרת הקונצרטים יש לך מינוי, ורק אתה עצמך – מְנוי, את מְנויה, ואתם – מְנויים.

בתחום המוזיקה הקלה ביקשתי מן הוועדה למילים בשימוש כללי תחליף עברי לתקליט single – תקליטון המקדים בדרך כלל את יציאתו של תקליט שלם כדי לשמש לו גריין (teaser). ליוויתי את בקשתי בהצעה חֲדָשִיר, והצעתי התקבלה בשנת תשנ"ח, ובתשע"ב אושרה גם במונחי התקשורת:

single – חֲדָשִיר – תקליט או תקליטור בן שיר אחד בלבד. זמרים נוהגים להפיק חדשיר ובו שיר אחד מתוך תקליט העומד לצאת לאור. את החדשיר הם נוהגים לתת לְחֲדָרִים להשמעה ברדיו. (תקשורת, תשע"ב/2012 [מונחי רדיו])
single – חֲדָשִיר – [תקליט ובו שיר אחד או שיר מרכזי אחד ושיר נוסף].
(שימוש כללי, תשנ"ח/1998)

ואולם דרכו של המונח בתחום המוזיקה איננה קלה, ועדיין לא הצלחנו להשגירו. כדרכנו איננו כופים על השדרים את המונח החדש, אלא מנסים להביאו לידיעתם בכל הזדמנות ולבקש מהם להמיר בו את המילה האנגלית. מניסיוננו למדנו שדרך זו עשויה להוביל בסופו של תהליך להשרשה מוצלחת של המונח החדש בלי ליצור התנגדות.

לתהליך הזה תורם גם שימושו של המונח בלשון החדשות. אמנם שם אין הוא שכיח, אבל עורכי החדשות נכונים מאוד לקבל את חידושי האקדמיה ומרגישים שיש בשימוש בהם משום שדרוג של לשון החדשות. נוסף על כך מקובלת אצלם מאוד הצגת העברית לצד הלועזית, כגון הניסוח השכיח בלשונם: "התוקף השתמש במהלום חשמלי – שוקר".

השדרים, ובראשם הקריינים ועורכי החדשות, מגנים על החלטות האקדמיה ורואים בקיומן חלק חשוב מיוקרתם האישית. דווקא משום כך כל שינוי בהחלטות האקדמיה, ובייחוד הקלה, הוא מבחינתם משבר מקצועי ואף משבר אישי.

לרוב הקריינים קשה ההחלטה המחייבת אותם להגות, למשל, נְהָגִים, שְׁעִנִים וּנְחָתִים, והם גאים בגרסאות שהורגלו להן – בתנועת סגול באות הראשונה. גם ההחלטה בתחום שם המספר לומר "שניים וחצי מיליון שקלים" ולא "שני מיליון וחצי שקלים" קשה להם, והם מרגישים גיחוך למפרע בהקפדתם.

הקריינים מחונכים לכבד את שפת המקורות והם נאמנים לה ככל יכולתם. לא מכבר שיבחתי את הקריין הבכיר דן כנר על שהיה צריך לצטט בחדשות את דבריו של חבר כנסת שאמר "ראש הממשלה אינו יכול לרחוץ בניקיון כפיו", אבל בחר להגות "לרחוץ בניקיון כפיו" - כדרך המקרא (תהלים כו, ו; עג, יג) וכדרך ההיגיון, ושלא כהגייתו של חבר הכנסת.

ההקלות בתחום הדקדוק קשות לעתים גם למאזינינו. הנה מכתב שכתב אליי מאזין זועם לאחר שאמרתי בתכנית בטלוויזיה "רופאת ילדים", כחלטת האקדמיה:

הצלחת להרעימני: זה שלושים שנה ויותר שאני מעיר לכל מי שמוכן לשמוע, שאין לומר רופאת משפחה אלא רופאת משפחה. והנה את באה ומנחיתה עלינו "רופאת ילדים", "רופאת שניים" וכו'. ואני שואל אותך: האם העברית היא גחמה של מישו או שיש כללים ברורים וקבועים ע"פ המילונים? [...] ומה עם כל המילונים? האם נשליך אותם לאשפה? לדעתי את חייבת לתקן את דבריך בהזדמנות ראשונה ובאותה תכנית או דומה לה!

כמו הקריין המתוודע להקלות, כך המאזין - הוא חש התבזות כלשהי בחינוך הלשוני שניסה להקנות כל ימיו לסביבתו.

עידן התקשורת הקלה הביא עמו קשר מהיר ויעיל עם צרכנינו - המאזינים והצופים. הערה צודקת של מאזין מועברת מיד אל השדר ומשפיעה את השפעתה. אף יש שהערת מאזין משנה את מנהגי הלשון שלנו. בעקבות הערה של שניים ממאזינינו הנהגנו במוקד התנועה של קול ישראל את שמות הדרכים "איילון דרומה" במקום "איילון דרום", "בגין צפונה" במקום "בגין צפון". בכך קיבלנו את הצעתם היפה של המאזינים לבטא את כיוון הדרך על ידי ה"א המגמה העברית. לאחר חבלי קליטה של ימים אחדים בלבד הייתה הדרך הזאת סלולה וזורמת, והחלה להישמע גם בתחנות שידור אחרות. עם ריבוי הרשויות המשדרות בארץ היה ייעוץ הלשון ברשות השידור למעין סמן ימני. יועצי הלשון של כל הרשויות המשדרות - גלי צה"ל, הרשות השנייה לרדיו ולטלוויזיה, ערוץ 10, הטלוויזיה החינוכית ותחנות רדיו אזורי רבות - נועדים יחדיו אחת לכמה חודשים, מגבשים מדיניות לשון, מתעדכנים בהחלטות האקדמיה, מעלים שאלות לדיון ומחליטים על דרכי פעולה אחידות.

בכך נמצא אבא בנוד, שנים רבות לאחר מותו, מנחיל את דרכו לכל עולם השידור בישראל. למרות התמורות שמביאה עלינו השתנות הזמנים, עדיין אנחנו בונים את דרכנו הלשונית על היסודות האיתנים שהעמיד בידעותיו הרחבות ובחושיו המצוינים בראשית ימיו של קול ישראל.